

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Антропологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема № 3. Біологічні чинники еволюції людини, фактори гомінізації

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною
радою Харківського
національного
університету внутрішніх
справ Протокол від
30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету №6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної
ради ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних
дисциплін Протокол від
29.08.2023 р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та
психології Протокол від 15.08.2023 р. № 8

Розробник:

Старший викладач кафедри соціології та психології Солохіна Л.О.

Рецензенти:

1. Провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного Центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Мацегора Я.В.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

План лекції

1. Біологічні передумови олюднення.
2. Фактори гомінізації.
3. Виникнення й еволюційний розвиток роду *Номо*.

Рекомендована література

Основна

1. Огінова, І. О. Теорія еволюції (системний розвиток життя на Землі). Підручник. – Дніпропетровськ: Видавництво ДНУ, 2012. – 540 с.
2. Корж О.П. Основи еволюції: навч. посіб. для студ. ВНЗ – Суми: Університетська книга, 2017. – 381 с.
3. Мельник Т. О., Масненко В. В. Основи антропології: навч.-метод. посіб. для студ.-істориків. - Черкаси : Відлуння, 1998. - 79 с.
4. Помогайбо В., Петрушов А., Власенко Н. Основи антропогенезу: підручник. – К.: Академвидав, 2015. – 144 с.
5. Помогайбо В., Петрушов А., Власенко Н. Основи антропогенезу: підручник. – К.: Академвидав, 2015. – 144 с.

Допоміжна

6. Задорожний К. Від мавпи до людини. Харків : Ранок, 2021. 96 с.
7. Сегеда С. Історична антропологія України: монографія; Інститут народознавства НАН України. – Львів, 2021. – 424 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

8. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
9. Пошукова система Springer <https://link.springer.com/>
10. Пошукова система Scirus <https://www.elsevier.com/>
11. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>

Текст лекції

Еволюційна історія людини закінчилася формуванням виду, якісно відмінного від інших тварин, що населяють Землю. Проте механізми і фактори, що діяли в ході еволюції предків *Номо sapiens*, нічим не відрізнялися від механізмів і чинників еволюції будь-якого іншого виду живих істот. Лише з певного етапу розвитку в еволюції людства соціальні фактори стали відігравати велику роль, ніж біологічні. Тому основні принципи загальної теорії еволюції цілком застосовуються до проблеми антропогенезу.

Ми будемо користуватися порівняно стрункою класичною теорією російського дарвінізму. Відповідно до неї елементарним матеріалом еволюційного процесу є спадкова мінливість, а елементарною еволюційною одиницею - популяція. На популяцію діють елементарні фактори еволюції, серед яких мутаційний процес, популяційні хвилі і ізоляція. Рушійною силою еволюції є природний добір, в результаті дії якого виникають адаптації. Термін

«адаптація» має кілька значень. По-перше, адаптація - це процес, за допомогою якого організм міняється і пристосовується до умов навколишнього середовища. По-друге, термін «адаптація» відображає ступінь відповідності між організмом і середовищем. Адаптація досягається за допомогою зміни цілого ряду біологічних характеристик: біохімічних, фізіологічних, морфологічних і поведінкових. Адаптація призводить до утворення нових видів живих істот, тобто йде процес видоутворення.

1. Біологічні передумови олюднення

1) Висока організація головного мозку у приматів, збільшення маси мозку відносно маси тіла, різко підвищують резервні можливості мозку. Все це в морфологічному плані виразилося в тому, що:

- Збільшилася загальна кількість нейронів, при меншій щільності їх розташування;

- Значно підвищилася ступінь розгалуження дендритів;

- Ускладнилася структура і різноманіття синаптичних утворень.

Всі ці перетворення головного мозку, які забезпечили вищі психологічні функції (розвиток абстрактного мислення, членороздільної мови, трудових дій) досягли найбільшої розвинутості у людини.

2) Виключно високий рівень розвитку вищої нервової діяльності у приматів явився біологічною передумовою соціальності людини. А саме, примати володіють:

- Гнучкою і складною орієнтовно-дослідницькою поведінкою;

- Здатністю до швидкої зміни реакцій і перебудови стереотипів;

- Маніпуляційною активністю стосовно різноманітних предметів навколишнього середовища.

Елементи суспільної поведінки мавп були однією з додатків біологічних передумов олюднення. Вже у мавп стадність обумовлює захист від хижаків, конкурентну здатність, виживаємість дитинчат, забезпечує передачу певних навичок, сприяє подовженню життя і більшої стабільності популяцій, стимулює проникнення в нові екологічні ніші.

3)Основою для формування унікальної верхньої кінцівки людини з'явилася п'ятипала хапальний кість приматів.

Як Ви пам'ятаєте, однією з характерних рис загону Приматів є розвиток протиставлення великого пальця решті всієї кісті. Здатність великого пальця повертатися таким чином, щоб його долонна поверхня була звернена до долонної поверхні інших пальців, досягла у людини максимального вираження. Також тільки у *Homo sapiens* розвинувся "точний" затиск, при якому кінці всіх пальців можуть сходитися в одній точці (умова для точних маніпуляцій з об'єктом).

4)Однією з біологічних передумов розвитку специфічного людського типу локомоції

- прямоходіння – було властиво більшості приматів здатність сидіти, стрибати або висіти, підтримуючи тіло в більш-менш вертикальному положенні.

5) Наступною біологічною передумовою олюднення з'явилося перетворення репродуктивної функції й онтогенезу приматів. Це виражалося :

- У прискоренні статевого циклу;
- У подовженні періоду вагітності;
- У відстроченні статевого дозрівання;
- У виділенні «перехідного» клімактеричного періоду;
- У збільшенні тривалості життя.

Подовження дитинства (дитинчата знаходяться біля матері 6-8 років) в онтогенезі високорозвинених приматів мало істотне значення для формування адекватної поведінки в складно організованих спільнотах і стало біологічною передумовою соціалізації предків людини.

2. Фактори гомінізації

1. Вирішальним фактором гомінізації з'явилася трудова діяльність.

Трудова теорія антропогенезу у своєму первісному класичному варіанті була викладена Ф. Енгельсом в його роботі «Роль праці в процесі перетворення мавпи в людину», опублікованій в 1896 р.

У цій роботі встановлюється послідовність основних етапів гомінізації з виділенням прямоходіння як вирішального на шляху олюднення мавпи; дається визначення руки як органу і продукту праці; розглядається виникнення звукової мови та людської мови, людського мислення як наслідку суспільного розвитку; підкреслюється якісна своєрідність антропогенезу як процесу активного пристосування людини до середовища, екологічна перевага людини розумної над іншими видами. Основне положення трудової теорії антропогенезу - це вирішальна роль виготовлення знарядь у процесі гомінізації.

2. Важливим фактором гомінізації багато дослідників вважають розвиток механізму захисту за допомогою кидання каменів і особливо полювання, яке могло спричинити за собою перехід до виготовлення знарядь та подальший розвиток руки і мозку.

3. Факторами, що вплинули на процес гомінізації, також вважають короткочасне підвищення рівня радіації, обумовлене тектонічними переміщеннями, розломами земної кори та посиленням вулканізмом.

4. Наступний фактор - це зміни в поведінкових реакціях, починаючи з харчової поведінки та «стратегії розмноження» і закінчуючи «передкультурною поведінкою».

3. Виникнення й еволюційний розвиток роду Homo

Говорячи про еволюцію приматів, необхідно пам'ятати про те, що до теперішнього часу вчені не прийшли до єдиної думки щодо деталей будови генеалогічного древа людини, тобто для того, щоб однозначно вирішити питання про те: хто від кого і коли стався у нас недостатньо фактів. Основний матеріал антропологам поставляють археологічні розкопки.

У вивченні антропогенезу цікаво те, що історія людини складалася як головоломка - по шматочках. Спочатку (у 17 столітті) знаходили знаряддя праці давніх людей, потім стали звертати увагу на фрагменти черепів і скелетів, які лежали в землі поряд з цими знаряддями. Спочатку (1865 рік) був описаний неандерталець, потім пітекантроп, і тільки потім більш давні форми. Ще на початку другої половини XX століття прийнято було вважати, що людина вперше з'явилася в Азії близько 800 тис. років тому і що між мавпою і людиною є так звана «відсутня ланка», але наступні відкриття в Африці переконують нас у тому, що вік людини значно більше, а його прабатьківщина - Африка. Важливо і те, що африканські знахідки разом з досягненнями генетики спростували уявлення про поступову зміну організму людини внаслідок трудової діяльності. Нові відкриття говорять про те, що прямоходіння, збільшення розмірів мозку та інші

«людські» ознаки з'явилися за кілька мільйонів років до виникнення трудової діяльності і про те, що людина з'явилася не в результаті поступового поступального розвитку, а в результаті якогось стрибка, при цьому вона тривалий час існувала разом зі своїми предками (австралопітековими), які потім вимерли.

В даний час виділяють наступні основні етапи в еволюції людини: Дріопітек - Рамапітек - Австралопітек - Людина уміла - Людина прямоходяча - Людина розумна - Людина сучасна.

Безсумнівно, що виникнення людської лінії еволюції було унікальним феноменом, можливість якого визначалася сприятливим збігом обставин в даному місці і в даний час. Це найбільша подія в еволюції органічного світу, яку неможливо пояснити якоюсь однією причиною або передумовою, хоча в основі її, ймовірно, були зміна екологічної обстановки та вживання знарядь праці, як адаптація життя в савані. Неможливість точного відтворення подібної ситуації пояснює унікальність людського роду на нашій планеті.

Таким чином, в лекції були виділені біологічні передумови олюднення: висока організація головного мозку у приматів; високий рівень розвитку вищої нервової діяльності у приматів явився біологічною передумовою соціальності людини; основою для формування унікальної верхньої кінцівки людини явилася п'ятипала хапальна кість приматів; однією з біологічних передумов розвитку специфічного людського типу локомоції - прямоходіння - була властива більшості приматів здатність сидіти, стрибати або висіти, підтримуючи тіло в більш-менш вертикальному положенні; перетворення репродуктивної функції і онтогенезу приматів.

Фактори гомінізації: трудова діяльність; розвиток механізму захисту за допомогою кидання каменів і особливо полювання, які могли спричинити за собою перехід до виготовлення знарядь, розвиток руки і мозку; короткочасне підвищення рівня радіації, обумовлене тектонічними переміщеннями, розломами земної кори і посиленням вулканізмом; зміни в поведінкових реакціях, починаючи з харчової поведінки і «стратегії розмноження» і закінчуючи «передкультурною поведінкою».

Були виділені основні етапи в еволюції людини: Дріопітек - Рамапітек -

Австралопітек - Людина уміла - Людина прямоходяча - Людина розумна -
Людина сучасна.